

Mevlana ve Dünya Kùltürüne Etkisi

Beyza BİLGİN*

ÖZ

Anadolu coğrafyası 11. yüzyılın sonlarından itibaren yeni bir kùltür ve inancın ev sahipliğini yapmaya başlamıştır: Türk kùltürü ve İslamiyet. Türklerin İslamın birçok unsurlarını kabullenişlerinde Araplardan önce Acemler etkin olmuşlardır. Türkler Anadolu'ya yerleştikten sonra bu coğrafyanın egemen devleti, içinde barındırdığı diğer unsurların koruyucusu ve kollayıcısı, Anadolu ise bir barış ve kardeşlik coğrafyası olmuştur.

Çalışmamızda, Mevlana'nın anadoludaki bu barış ve kardeşlik ortamının oluşmasında üstlendiği misyonu ayrıca günümüzde de bir değer olarak kabul edilen ve tüm unsurları etkileyen hoşgörüsünü, fikirlerini ve dünya görüşünü irdedeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, Mevlevilik ve dünya kùltürü, Mevlana, Türk kùltürü, hoşgörü

ABSTRACT

The Effects of Turkish Culture on the World Culture: Mevlana

Asia Minor started to host to a new culture and a new faith from the end of the eleventh century: Turkish culture and Islam. It was the Persians and the Iranian culture that affected the adoption of various aspects of Islam by the Turks more than the Arabs themselves. Following the settlements of the Turks in Anatolia, the Turks, as the hegemonic power of this geography, became the protector of the other communities, and Anatolia turned out to be a geography of peace and co-habitation.

I will examine, in this paper, the mission that Mevlana undertook in the formation of peace and co-habitation, and his ideas, worldview and tolerance, which are accepted also today as the principles of modern values effecting other thoughts.

Key Words: Turkish literature; Mevlana, his teachings and the world culture; Mevlana and Turkish culture; tolerance.

* Prof. Dr.; Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakùltesi (Emekli) / ANKARA, e-posta: bilgin.beyza@gmail.com

Giriş

İlahiyat fakültesinde öğrenci olduğum yıllarda dinler tarihi kürsüsünde bir Alman Profesör Hanım bulunuyordu. Annemaria Schimmel... O, derslerine başlarken bize, dinlerin tarihini araştırmak için Türkiye'nin nasıl fevkalade müsait bir ülke olduğunu anlatmıştı. Dünyada pek az ülkede en eski zamanlardan beri muhtelif milletler, ırklar, dolayısıyla dinlerin mümessilleri yaşamıştı. Burada ilk dinlerin izleri mevcuttu. Hititlerin milli dinlerinin karmaşık merasimlerinin izleri burada sürülebilir, bu izler eski Doğunun büyük din kâhinlerini anlamaya hizmet edebilirdi, o yoldan muhtelif dua ve niyaz formülleri, kurban çeşitleri öğrenilebilirdi. Yunan din felsefesinin inkişafı burada izlenebilir, Roma dininin mabet ve heykelleri görülebilirdi. Burada büyük Ana-ilahelerin, mitolojik destanların, Hristiyanlığın gelişmesinde etkili olan mister (sır, gizem) ayinlerinin izleri de mevcuttu. Hristiyanlık inanç esasları olan İsa'nın, Meryem Ana'nın, teslisin mahiyetini beyan etmeye çalışan büyük konsüller ilk asırlarda burada Efes, İznik ve İstanbul'da vuku bulmuştu. En derin mistik cereyanlar IV. yüzyılda Kayseri civarında yaşayan rahiplerin hayat ve eserlerinde parlamıştı. Bizans Kilisesi ve en eski Hristiyan mezheplerinin kalıntıları hala daha Doğu Anadolu'da mevcuttu. İslam dininin hem Sünni hem Şii tezahürlerini, muhtelif tarikatlarını, büyük ilahiyatçı ve mutasavvıfların eserlerini burada yakından incelemek mümkündü. Yine bu memlekette birbirini takip eden veya yan yana yaşayan dinleri yakından araştırarak olursak, en eski adetlerin izlerinin devam etmekte olduğuna da şahit olabilirdik. Mesela bazı tarikatlarda Hristiyan ve Müslüman zamanlarından önce mevcut olan tasavvurlara rastlayabilirdik. Çok zengin Türkçe ve Farsça edebiyatta, insanlığın en eski dini tasavvurlarının sembol halinde muhafaza edilmekte olduğuna şaşırabilir, bu şiirlerin ihtiva ettikleri derin manalara hayran olabilirdik. Kısacası dini gelişmenin hemen her safhasını kendi memleketimizde görebilir, buradan başlayarak din tarihinin geniş ufuklarına açılabilirdik.¹

Türk kültürünün Mevlana'nın şahsında dünya kültürüne etkisini incelerken, Anadolu'daki bu kültür katmanlarını hiç gözden uzak tutmayacağım. Bunun içindir ki, önce Mevlana'nın şiirini, musikisini, semasını ve bütün eserlerini oluşturduğu Anadolu'da yeni bir Türk kültürünün temellerinin atılışını inceleyeceğim. Daha sonra onun Müslüman ülkelere etkisinden başlayarak

1 Annemarie Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, A. Ü. İlahiyat Fakültesi yay. Ankara 1955.

Gayrimüslim ülkelerdeki etkisine geçeceğim, sevgiye dayanan bu etkinin giderek artmasındaki sebeplerin açıklanmasına örnekler verdikten sonra, etkilenede rolü olan şeylere örnekler vereceğim. Tebliğimi böylece oluşacak dört bölümden sonra bir sonuç ile bitireceğim.

Mevlana ve Türk Kültürü

Kültürün genel olarak iki tanımı var, evrensel ve toplumsal tanımı. Evrensel olarak kültür, insan türünün yaşamını diğer bütün yaşama biçimlerinden ayıran şeydir. İnsan olarak yaşamaktan kaynaklanan bu evrensel kültürün bir toplumdan diğerine çeşitlenen sayısız biçimleri var şüphesiz. Antropoloji ve etnoloji çalışmaları göstermiştir ki, her topluluğun sahip olduğu temel var oluş biçimine bağlı bir yaşama biçimi vardır. Kültür bu yaşama biçimi çevresinde oluşur ve insanlar bu kültürün içselleştirilmesi ile aynı ruhsal yapıyı taşır, o toplumun kişisi olurlar. Evrensel kültür insan yaşamını diğer bütün yaşama biçimlerinden ayırt ettiği gibi, toplumsal kültür de bir ulusu, bir halkı ya da bir topluluğu diğerlerinden ayırt eder.

Kültürün ansiklopedik bir tanımı daha vardır ki, buna göre kültür, düşünceyi zenginleştiren, zevki incelten, anlayışı geliştiren bilgilerin bütünüdür, kültürlü insan deyince kastettiğimiz budur. Bu da tek insanları diğer insanlardan ayırt eder. Çünkü kişilik, topluluk değerlerinin özümsemesi kadar, topluluk değerlerine direnç göstermekten, onu değiştirmek istemekten de kaynaklanır, değişmeyi ve gelişmeyi sağlayan büyük ölçüde budur. Farklı toplumsal kültürlerin ve farklı kişisel kültürlerin birbirinden etkileneşmesi, kültürler-arası etkileşim bir vakıadır.

Edebiyat, özellikle şiir kültürün çok önemli bir taşıyıcısıdır ve kültürler arası etkileşimde çok önemli rol oynamıştır. Yazı henüz yokken insanların kültürleri sözlü idi, kayıtlar beyinlerde tutuluyordu, şiir kayıtların beyinlere yerleşmesinde kolaylık sağlıyordu. Türklerin çok zengin beyin kayıtları, sözlü edebiyatı vardı, bu edebiyat daha sonra destanlar ve hikâyeler olarak yazıya geçirilmiş, yazıtlarda yer almıştı. İslam öncesinde bu edebiyat, komşu kültürlerden etkileneşmiş olduğu gibi, İslam dininin etkisindeki Türk edebiyatı da Türklerden daha önce Müslüman olmuş halkların kültüründen etkilendi. İslam medeniyeti Türklere İran kültürünün merkezi olan Horasan yolu ile Maverünnehir'den geçerek gelmişti. Horasan tarihte ulusların karıştığı kavşak noktası olarak geçer. Fuat Köprülü Türklerin İslamiyet'in birçok unsurlarını doğrudan doğruya Araplardan değil, Acemler vasıtasıyla aldıklarını tespit etmiştir. Köprülü'ye göre Maverünnehir'in birçok büyük merkezleri bile o zamanlar manen Türk olmaktan çok İranlı idi ve bu durum İslami-Türk edebiyatının gelişme sürecinde yüzyıllarca etkili olmuştur. İran

medeniyeti Arap İslam'ı üzerine de tesir etmişti. Abbasiler, saltanat anlayışı ve devlet teşkilatı bakımından ilk dört halifenin eserine değil, Sasani hükümdarlarının zihniyetlerine bağlı idiler.² İslamiyet daha VIII. yüzyıldan itibaren, İran'dan başka medeniyetler ve dinlerle de karşı karşıya geldi. Hint medeniyeti, Musevilik, Hristiyanlık, eski Yunan filozoflarından çevrilen eserlerle gelen fikir cereyanları İslami gelişmeler üzerinde etkili oluyor, her tarafta birçok mezhep ve meslekler çarpışıyordu.

Horasan ve Maveraünnehir X. yüzyıldan başlayarak hilafet merkezine ismen bağlı, yerli ve çok Acemleşmiş Türk sülaleler eline geçtikten sonra İran dili ve edebiyatında yeni bir gelişme ve yükselme başlamış. Türkler bu yüzyıldan itibaren ücretli askerler olarak Abbasilere yardım için akın akın Batıya göç ederken sınır savaşlarını İslam adına kazandıkça "Gazi" olmuşlar, Gazilikle övünen Türkler Anadolu'da Müslüman Türk devletinin otoritesini kurmuş, bütün sınırlarda güvenliğin sağlandığı dirlikli bir devir oluşturmuş. Anadolu'ya gelen Türkler burada eski ve İslam olmayan medeniyetlerin kalıntıları olan halklarla yan yana yaşamaları sonucu aralarında adet ve ananelerde etkileşim meydana gelmiş. Hindistan'a kadar bütün İslam kavimleri ile temasta bulunan Selçuklu hükümdarları, Bizans sarayları ile de temasta bulunmuşlar. Bizans prensesleri ile evlenenler, mesela Alâeddin Keykubat uzun süre Bizans'ta yaşamakla onların adetlerini yakından tanımış. Ancak özellikle yerleşik halk, görülen uzun medrese tahsili sonucu, Arap ve Acem etkisindeki İslam kültürüne bağlanmış olduğu için Hristiyan medeniyetine karşı bir üstünlük hissederek kayıtsızlık göstermiş, böyle bir barış ortamı onların sadece hoşgörüsünü arttırmış.

İslam'ın etkisindeki barış ve hoşgörü ortamı, milletler ve kıtalar arası bir ilim ve sanat hayatı yaratmış ki, Buhara ve Semerkand'da yazılan bir eser, bir yıl sonra İşbiliye'de okunmuş, Gırnata'da ve Kayrevan'da yazılan bir eser, az sonra İran ve Hint medreselerinde tartışılmış. Ancak bu yükselişin ardında bir çöküşün tehlikesi saklıdır, kısa süre içinde medeniyeti iki yandan sarsan akınlar başlayacaktır. Endülüs'te karışıklıklar çıkar, Doğuda Moğol akınları Asya'ya ve bütün İslam dünyasına korku salar, yeni göçler olur, birçok âlim ve sanatkâr tek güvenli yer olarak Anadolu Selçuklu Türkiyesini bulur. Mesela İspanya'dan İslam tasavvuf tarihinin bütün devirlerinin en meşhur ve etkili şahsiyeti olan Muhyiddin İbni Arabî (1165-1240) gelmiş. İbni Arabî Endülüs-Müreyseye'de doğmuş, 38 yaşına kadar orada yaşamış, daha sonra pek çok İslam kültür merkezini dolaşır Anadolu'ya gelmiş,

2 Fuat Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s.21 v.d. DİB yay. Ankara 1991.

1223'e kadar Anadolu Selçuklu Devletinin merkez Konya'da kaldıktan sonra Eyyubi Şehzadesi Melik Eşref'in daveti üzerine Şam'a yerleşmiş, ölünceye kadar orada yaşamış. A. Yaşar Ocak'a göre onun bu tercihinde muhtemelen Türkiye'de gayrimüslimlerin sahip olduğu statüye gösterdiği tepki vardır. O, İspanya'da Katolik zulmünü ve dehşetini yaşamış biri olarak, Selçuklu Anadolu'sunda gayrimüslimlere gösterilen rahatlığı kabullenememiştir.³

Bağdat'tan gelen Mecdettin İshak'ın Konya'da doğan oğlu Sadrettin Konevi Muhyiddin Arabî'nin Vahdeti Vücut doktrininin yayıcısı olmuş. Mevlana Celaleddin (1207-1273) ise Belh'ten gelmiş. Belh'de M. VII. yüzyıldan itibaren İslam-Sofi mektepleri gelişmiş, burada bir araya gelen Türk, İran, Arap kültürlerinden İslam vahyinin etkisinde yeni ve bereketli bir medeniyet doğmuştur. Belh'ten Anadolu'ya gelen ilk sofi İbrahim Bin Ethem'dir (öl. M. 763). O, meliklerden birinin oğlu ve Mevlana Celaleddin'in dedelerinden biridir. Mevlana'nın babası Bahaeddin Veled'in (öl. Konya 1230) şöhreti Belh sınırlarını aşmıştır. O, ailesi ve bir kısım müritleri ile birlikte hac ibadeti niyetiyle ülkesinden çıktığında Mevlana henüz beş yaşındadır, bir daha geri dönmezler. Mevlana ailesi uzun yolculukta birçok büyük merkeze uğrar, birçok büyük sofi ile tanışır. Nişapur'da Ferideddin Attar çocuk Mevlan'da cevher görmüş, ona İlahiname'sini hediye etmiştir. Bağdat'ta Sühreverdiye tarikatının piri Şeyh Sühreverdi ile görüşürler. hac dönüşünde Şam'a uğrarlar, Mevlana tahsilini Şam'da tamamlayacak, orada Hint-İran felsefesini, Antik Çağ düşüncesini, Yunan-Roma mitolojisini öğrenecektir. Mevlana *Kuran*, hadis ve ilahiyat bilimleri tahsil etmesinin yanı sıra zamanının bütün bilgilerini kavramış bir bilgin olarak yetişir. Şam'dan sonra Malatya, Erzincan ve Kayseri'ye geçer, Larende'ye yerleşirler. Mevlana orada evlenir. Daha sonra Selçuklu Sultanı Alâeddin Keykubat'ın daveti üzerine Konya'ya geçerler, seyahatleri Konya'da sona erer.⁴ Bütün bu çevrelerde camiler, kiliseler ve manastırlar günümüzde de olduğu gibi yan yana, iç-içedir. Rivayetlere göre başkent Konya 45-60 bin arasında değişen bir nüfusa sahiptir. Toplam nüfusun onda bir kadarı gayrimüslimdir, Frenkler, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler. Bunlar Bizans döneminden kalan yerli halk ile muhtemelen Konya'nın başkent olması dolayısıyla büyükşehir

3 A. Yaşar Ocak, *II. Uluslar Arası Mevlana Kongresi*, 5-6 Mayıs 2003, s.25, Konya 2004.

4 Mevlana'nın hayatı hakkında kaynakların karşılaştırmalı tetkiki sonucu oluşmuş en geçerli kaynak için bak. B. Fűrüzanfer, *Mevlana Celaleddin*, çev. Feridun Nafiz Uzluk, M.E. B. İstanbul 1963

işgücünün çektiği göçmenlerdir.⁵ Mevlanaların öğrencileri ve takipçileri arasında sadece orta ve yüksek tabaka Müslüman Türkler değil, Konya civarının Rum halkı da vardır. Hilmi Ziya Ülken'e göre Müslüman ve Hristiyan hekimlerin, kilise, cami ve havraların yan yana çalışmaları, hemen herkesin, özellikle münevverlerin Farsça, Arapça, Yunanca bilmeleri, Bizans ile yakın temaslar, sultan ve vezirlerin bu cereyanı desteklemekte olmaları, Türk devletinin medeniyet alanındaki zaferidir. Bu dönemde Anadolu'da yeni bir Türk kültürünün temelleri atılmıştır.⁶ Selçuklu sultanları İranlı kâtipler kullandıkları için resmi yazışmalarda Farsça kullanılmış, medreselerde dersler Farsça yapılmış, Mevlanalar derslerini Farsça vermiş, Farsça vaaz etmişlerdir. Mevlana Farsça yanında az da olsa Türkçe, Rumca ve Arapça da yazmış, yani Mevlana'nın Farsça ders vermesi onun Türkçe bilmemesinin veya Türkçeyi tercih etmemesinin sonucu değil, o zamanki eğitim politikasının gereğidir. Karamanlılar ve Eşrefoğulları gibi boy beyleri medrese tahsili görmemiş oldukları ve Farsça bilmedikleri için Türkistan'dan gelen kâtipleri kullanmış, resmi yazışmaları Türkçe yapmış, Selçuklunun Farsça uygulamasına karşı çıkmışlar, ancak bu zaman almıştır. Mevlana'nın ardından gelen Yunus Emre en güzel Türkçe şiirleri söyleyebilmiş, böylece Anadolu bu defa Türkçede bir deha daha yetiştirmiştir. Mevlana, işte böyle bir ortamın imkânları ve imkânsızlıkları ile yetişip olgunlaşmış, şiiri de, musikisi de, seması da burada oluşmuş. Nezihe Araz diyor ki, XIII. yüzyıl Anadolu'sunda yaşanan olumlu ve olumsuz şartların Mevlana gibi bir dâhinin kişiliğinde bir manevi patlama meydana getirmesi doğaldı. Acılarla dolu bir çaresizlik noktasına, bir hayat-memat anına gelinmişti. Yeni bir atılım, yeni sloganlar gerekiyordu. Anadolu'ya akıp gelen insanların beraberlerinde getirdikleri uygarlıkların özleri ve akıp gelirken geçtikleri her ülkeden, yaşadıkları her olaydan kazanımları ile zenginleştirdikleri birikimleri yeni vatan Anadolu'ya yeni tohumlar, yeni mayalar, yeni besinler gibi gelmiştir.⁷

Mevlana'nın ölümünden sonra oğlu Sultan Veled onun çalışmalarını devam ettirmiş, adının ebediyen yaşatılacağı Mevlevilik teşkilatını kurmuş. Mevlevihaneler, medreselerin yanı sıra her yanda kurulup yaygınlaşmış, Mevlevilik bir devlet müessesesi gibi muamele görmüş. Osmanlı

5 Emine Yeniterzi, "Mevlana'nın Gayrimüslimlerle Diyalogu", *III. Uluslar Arası Mevlana Kongresi* içinde, s. 161-167, Konya 2004.

6 H. Ziya Ülken, *Mevlana ve Yetiştirdiği Ortam, Mevlana'nın 700. Ölümlük Yılı Dolayısıyla Uluslar-arası Mevlana Semineri*, s. 266-258, 1973 Ankara

7 Nezihe Araz, "Mevlana'da Her Şey İnsan İçin", *5. Milli Mevlana Kongresi*, s. 41, 3-4 Mayıs 1991 Konya

döneminde de Mevlana, bu cihan devletinin yayıldığı her alanda Mevlevi dergâhları yolu ile tanınmaya devam etmiş, bir dünya mürşidi olmuş. Böylece geniş İmparatorluk toprakları üzerinde, farklı dil, ırk, kültür, din ve düşünce çevrelerinde Türk-İslam kültür ve düşüncesinin etkili olmasını sağlamış. XIX. yüzyılda, kendisi de bir Mevlevi olan Sultan 3. Selim'den itibaren Mevlevilere ve Mevlevihanelere yardım artmış, 1826'da Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra Bektaşilikten boşalan ortamı da Mevlevilik doldurmuş, etki katlanmıştır.

Mevlana'nın Müslüman Halklar Üzerindeki Etkisi

Mevlana'nın şahsındaki bu kültür patlaması şüphesiz öncelikle Müslüman, özellikle de Farsça konuşan ülkeleri etkilemiştir. İran edebiyatının en büyük şairlerinden olarak kabul edilen sofi ve dil bilgini Molla Cami (1414-1492) Mevlana'nın yolundan yürümüş, eserlerinde din, tasavvuf ve sevgi konularını işlemiş. Cami Mevlana'nın *Mesnevi*'sinden ilk iki beyti 433 sayfalık bir metin içinde şerh etmiş (Bu metin 1934'de Tahran'da basılmış). Cami Mevlana tesirinde yazdığı "Yedi Mesnevi"sinin kapağına şu beyitleri yazmış:

"Kim ki sabah akşam Mesnevi okursa, Cehennem ateşi ondan uzak, ona haram olur. Mevlana'nın Mesnevisi Pehlevi dilinde yazılmış Kuran'dır. Manevi cihanın sultanı olan Mevlana'nın büyüklüğüne Mesnevi delildir. Ben o zatın vasfı için ne söyleyebilirim, O peygamber değildir ama kitabı vardır."⁸

Mevlana'nın *Mesnevi*'sinin ilk kopyaları ölümünden sonraki üç dört yıl içinde ilk olarak Hindistan ve Pakistan'da yapılmış, Mevlana ve *Mesnevi* kısa sürede tüm Hint Yarımadasındaki bilgin kişilerce tanınmış.⁹ Böylece onlar asırlar boyunca *Mesnevi*'yi mütalaa etmiş, çok sayıda şerhler, mensur ve manzum tercüme yapılmış, ondan ilham alarak yeni eserler meydana getirmişler. Mevlana'nın dinamizmini en orijinal şekilde Pakistan'ın milli şairi ve düşünürü çağın Mevlana'sı (Rumi-i Asır) sayılan İkbâl (1876–1938) ortaya çıkarmış. İkbâl de Mevlana gibi İslam âleminin buhranlı dönemini yaşamış. Pakistan Büyükelçiliği Kültür Müsteşarlığı yapmış olan Yakub Mughu şöyle yazıyor:

"Mevlana zamanında bütün Batı Asya Moğolların idaresi altındaydı, böyle bir ortamda sorunlara çözüm bulabilecek üstün yetenekli bir reformcuya şiddetle ihtiyaç vardı, Rumi bu görevi başarı ile yerine

8 Mehmet Önder, "Molla Cami'de Mevlana Hayranlığı", 6. Milli Mevlana Kongresi içinde s. 75, 24–25 Mayıs 1992 Konya.

9 N. A. Baloch, "Mesnevi'nin Hint Yarımadasında Kaydettiği Gelişmeler- Mevlana ve Yaşama Sevinci-" *Uluslar Arası Üçüncü Mevlana Semineri*- içinde, s. 279–299, haz. Fevzi Halıcı, 1978 Konya

getirdi. Mevlana'nın hayatındaki dönüm noktası mistisizmin üstadı Şems-i Tebrizi ile karşılaşmasıdır, Tebrizi'nin Rumi üzerindeki etkisi çok kuvvetlidir. İkbâl'in durumu da aynıdır, o da Alt Kıta Müslümanlarının İngiliz hükümdarlığı altında bulunduğu sırada yaşamıştır. O sırada Müslümanlar sosyal açıdan iflas etmiş durumdadır, görüşü kuvvetli, İslamiyet'in ruhsal öğelerini kavrayabilen, Batı kültürüne vakıf bir dehaya ihtiyaç vardı, İkbâl bütün bu vasıflara sahiptir ve bu görevi başarı ile yerine getirdi. İkbâl ve Rumi her ikisi de İslamiyet'e zarar vermeden düşman güçlerinin ateşinden geçmesini bilmişlerdir. Bu güçlüklerden kurtulmak için ikisinin de önerdiği çare, *Kuran*'a dönüş, mistisizm ve sezgi yolu ile bu yeni güçlerdeki değerlerin İslamiyet'in ruhsal gücü ile uyum sağlamasını temin edebilmektir.¹⁰

Yüksek tahsilini İngiltere'de doktorasını "Metafizik'in İran'da Gelişmesi" adlı tezi ile Almanya'da yapan İkbâl, Mevlana'nın *Mesnevi*'deki "Eğer eşsiz bir başarı husule getirirsen, bu günah bile olsa sevap olur, boşuna gayret hiç gayret etmemekten evladır" beytinde kendisine hitap etmiş olduğuna inanmış. İkbâl'e göre Mevlana dinamik aşkın önderidir, ona göre ilim insanı faaliyete götürmelidir. O, Dante'nin *İlahi Komedi* adlı eserine benzer şekilde yazdığı *Cavidname* adlı eserinde Mevlana'nın rehberliğinde çıktığı semavi bir yolculuğu anlatmış, mazinin büyük simalarına felsefi konuşmalar yaptırmış. Rumi'ye insanlık için kurtuluş yolunun Doğu ve Batı kültürünün sentezinden geçtiğini söyletmiş. Çünkü ona göre Doğu ruhsal olanı ön plana alıp maddeciliği ihmal etmiş, Batı ise maddecilikle fazla haşır neşir olduğundan ruhsal olanı arka plana atmıştır. İkbâl daha sonra Cemaleddin Afgani ve Sait Halim Paşayı konuşturup onlara dayanarak şu mesajı vermiş: *Batıda akıl yaşamın kaynağıdır, Doğu'da yaşamın temeli sevgidir; sevgi ile birleşen akıl gerçeikle tanışır, aklı sevgi ile birleştirerek uyan ve yeni bir evrenin temelini kur!* Yirminci yüzyılın şarkiyatçılarından Arberry de Rumi ve İkbâl'e hayranlığını dile getirir ve İkbâl'in fikrine katılarak der ki, "Rumi 700 yıl önce dünyayı büyük bir kargaşadan kurtarmıştı, bugün Avrupa'yı kurtaracak tek şey onun eserleridir. İkbâl Rumi'nin hakiki bir mürididir, Avrupalılar onun çalışmalarından yarar görebilirler".¹¹ İkbâl Rumi'yi Hint-Pakistan Müslümanlarına tanıtır ve sevirmekte en büyük rolü oynamış, bütün eserlerinde Mevlana'ya bağlılığını ve hayranlığını görmek mümkün. İlk büyük manzum kitabı "Esrar-ı Hodi"yi (Egonun Sırları) Mevlana'nın manada kendisine tavsiyesi üzerine yazdığını

10 Yakub Muğhu, "Mevlana ve İkbâl, Mevlana ve Yaşama Sevinci", *Uluslar Arası Üçüncü Mevlana Semineri* içinde, s. 237-243, haz. Fevzi Halıcı, 1978 Konya.

11 *A.g.e.* s. 241.

söyler. İkbâl, Goethe'nin(1749-1832) "Doğu-Batı Divanı"na cevap verdiği "Peyam-ı Maşrık"ta da Goethe ile Mevlana'yı birbirine çok yakın gördüğünü yazmış, bu yakınlığı işleyerek İslam'ın evrensel geçerliğini savunmuş. İkbâl şiirlerinde, beden ölümü ile insanın ferdi gelişmesinin sona ermeyeceğini telkin etmiş, ona göre insan faal olmalı, faaliyetini sürdürmeli, kişiliğini geliştirmelidir.

Hasan Özönder, Mevleviliğin Türk kültür tarihinde büyük görevler yaptığını, Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinin başta gelen tasavvuf müesseselerinden olmuş, İslam dünyasının her yerinde kitleleri sikkisi altında toplamıştır, diye yazmıştır, Kahire'de ve Kıbrıs'taki mevlevihaneler tebliğinde.¹² Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş toprakları üzerinde açılan yüze yakın temsilcilik, bütün coğrafya ve kültür farklılıklarına rağmen büyük bir toleransla insanları toplamış, Türk kültürünün etkili olmasını sağlamıştır. Mevlevilik, bağlılarına sağladığı ruh terbiyesi ve arınmanın yanı sıra onlara çeşitli sanat dallarında yetiştirme imkânı da sağlamıştır. Birçok edip, şair, hattat, ressam, minyatörcü, heykeltıraş, musikişinas, mücellit, müzehhip, ebrucu, aharcı maharetlerini mevlevihanelerde öğrenmiş oldukları için Mevlevi olmaktan ve "Mevlevi" unvanı ile anılmaktan şeref duymuşlardır. Kıbrıs'a Mevlevilik ve mevlevihaneler, Kıbrıs'ın 1571'de fethini takiben uygulanan iskân politikası ile Kıbrıs'a getirilen halk ile birlikte gelmiştir. Kıbrıs fatihi Lala Mustafa Paşanın Mevleviliğe gönülden bağlı oluşu, Mevleviliğin Kıbrıs'ta son derece etkili olmasını sağlamıştır. Mevlevihane bugün "Kıbrıs-Türk Etnografya Müzesi (Mevlevi Tekesi)"dir. Burada yer alan eşya Kıbrıs Türklüğünün tapu senedi olarak korunmaktadır.¹³

Mevlana'nın Batı'daki Etkisi

Hristiyan ve İslam dünyaları arasında ilk resmi münasebetler Haçlı Seferlerinin sonuçsuz kalmasından sonra, on ikinci yüzyıldan itibaren başlamış. Papa Aleksander III'ün (öl. 1181) devrinden itibaren taraflar mektuplaşmış, rahipler Müslümanlarla dini görüşmelerde bulunmak için Halep'e, Şam'a ve Mısır'a gönderilmişler. 1233'de Fransisken rahipler Konya'da gelip Alâeddin Keykubat ile temas etmiş. Müslümanların her çeşit ilim ve fende ileri olduğu bu dönemde Arapçadan Avrupa dillerine taşınmış olan fen bilimlerinin yanında edebiyat da bulunmuş. İspanyol şiiri hem konu hem şekil bakımından etkilenmiş. Orta ve Uzak Şark, bilhassa Hindistan'dan İran yolu ile gelen efsaneler, masallar ve sofilik Arapların

¹² Hasan Özönder, *II. Milletler arası Mevlana Kongresi* içinde, s. 99, 175, 1990 Konya.

¹³ *A.g.e.*

aracılığı ile Avrupa'ya taşınmış. Buna rağmen XVII. yüzyıla kadar İslam hakkındaki eserler, özellikle *Kuran* tercümeleri aleyhte bir reddiye ilave edilmeden yayınlanamamış, dolayısıyla İslam hakkında doğru kanaat oluşmamış. XVII. yüzyılın sonunda yapılan iki yeni *Kuran* tercümesi, Alman Protestan Papaz Hinckelmann ile bir İtalyan Cizvit Papaz Jesuiti Maracci'nin tercümeleri, eski tercümelerin kaba yanlışlarının önemli bir kısmını ortadan kaldırmış. Schimmel, Hristiyanların Orta Çağda İslam dünyasına karşı gösterdikleri düşmanlığın biri manevi, diğeri maddi iki önemli sebebini zikreder ki, bunların günümüze kadar uzanan tesirleri vardır. Sebeplerden manevi olanı, Hristiyanların Hz. İsa'nın kurduğu dinden sonra başka bir dinin meydana çıkmasına ihtimal vermemiş olmalarıdır, yeni dini şeytan işi bir sapkınlık olarak peşinen dışlamışlardı. Asırlar boyunca Hristiyan din adamları ve onların tesiri altındaki cemaatler, İslam'ı ya yolunu şaşırmış bir Hristiyan mezhebi ya da Hristiyan dünyasını tehdit eden, gayri ilahi bir fırka saydılar. Sebeplerden diğeri ise Batının hem İspanya yolu ile Fransa sınırlarına kadar gelen Arap-Müslüman ordularından hem de birkaç asır sonra Doğudan Viyana'ya kadar ilerleyen Türk-Müslüman kuvvetlerinden son derecede korkması ve bu korkudan dolayı İslam dini hakkında yanlış mütalaa ve kin duyguları hissetmesidir. Orta Çağ edebiyatı bunlarla doludur. Buna rağmen Orta Çağda Avrupa'da Arap-Müslüman tesirleri o kadar kuvvetlidir ki, hayatın hemen her safhasında Müslüman sanat ve ilminden izler görülmüştür. 200 sene süren Haçlı Seferleri esnasında şövalyeler pek çok değerli şeyleri alıp vatanlarına getirmişlerdir ve Avrupalılar savaşırlara rağmen Müslümanların din ve ahlakları hakkındaki kanaatlerini biraz olsun değiştirecek yeni fikirlere sahip olmuşlardır. Schimmel diyor ki, böylece İslam ve Batı dünyası arasında belki de dünyanın en enteresan mülakatı vuku bulmuştur. Müslüman filozofların eserleri Hristiyanları, kendi telakki ve fikirlerini tenkit ve tasfiye etmeye icbar etmiş, bu suretle Hristiyan felsefe ve teoloji çalışmalarının terakkisine yol açmıştır.¹⁴

Mevlana üzerine, Batıda yapılan çalışmaların başlangıcı 17. yüzyılda bir Fransız ansiklopedisindeki "Mevlevi" maddesi ile başlıyor (Barthelemy d'Herbelot, *Bibliothèque Orientale*, Paris, *Compaigne des Librairies*, 1697). Ansiklopedideki bu madde doğrudan Mevlana'dan değil, Mevlevilerin okudukları "Mesnevi" adındaki bir kitaptan söz ediyor. Kitabın müellifi olarak biraz imla hatası ile Cemaleddin al-Belhi yazılıyor, *Mesnevi*'nin şerh

14 Annemarie Schimmel, *Aşk Mevlana ve Mistisizm*, (haz. Senail Özkan), Kırkambar Kitaplığı, s. 117-122, 2002.

edenlerinden olarak da İsmail Ankaravi adı geçiyor. Aynı yüzyılda İngiltere’de Cambridge ve Oxford Üniversitelerinde Arapça kürsüsü kuruluyor. Arapça ve İbraniceye dayanan başlangıç çalışmalarında Farsça zayıf kalmışsa da, Sir William Jones’un 1770’lerde yaptığı tercümelemlerle Farsça şiir Avrupa’da tanınmaya başlıyor. Mevlana’nın şiiri büyük miktarda ilk defa 1818 senesinde şarkiyatçı Hammer (1774-1856) tarafından *İran Hitabet Sanatı Tarihi (Geschichte der schönen Redekünste Persiens)* adlı eser içinde tercüme edilmiş. Avusturya’nın İstanbul elçiliğinde tercüman olarak çalışan ve Osmanlı devletinin birçok bölgesini gezerek araştırmalar yapmış olan Hammer’in bu tercümelemleri Schimmel’e göre doğru ancak tatsızdı. Buna rağmen Goethe bu ahenksiz tercümelemlerden şairin dehasını anladığı gibi, bir Alman müsteşirliği olan Friedrich Rückert de bütün bu kaba kisvelerin altında birdenbire Mevlana’nın ışığını görmüştü. Rückert 1822 senesinde küçük bir kitap halinde Mevlana Celalettin mahlaslı 60 kadar şiir yazmış ve bunları aslından değil, Hammer’in tercümesinden ilham alarak yazmış. Mevlana’nın, *Divan*’ındaki şiirleri Şems-i Tebrizi’ye ithaf ettiği gibi Rückert de bu şiirlerini “Şarka Doğan Mistik Güneş Mevlana’ya Fakirane bir Armağan” adı ile Mevlana’ya ithaf etmiş. Kendisini Şarklı şairin Garplı bir aynası kabul ettiği için Şarklı şiir şeklini de aksettirmiş. Yani bu şiirlerde Alman edebiyatında ilk defa “Gazel” şekli kullanılmıştır. Henüz genç bir şarkiyatçı olan şair Rückert, bazen Mevlana’nın bir beytini alıp ona uzun bir şiir yazmış, bu şiirlerinde bile Rumi’nin kokusunu muhafaza etmeğe muvaffak olmuş. Farsça bilmeyen bir Avrupalı, diyor Scimmel, Mevlana hakkında doğru bir fikir edinmek isterse, bu ve yalnız bu tercümelemlerin bitmez güzelliğini görmelidir. Daha sonra *Divan-ı Kebir*’in aslından da seçme gazeller Almancaya tercüme edilmişse de onlar Rückert’in eserinden daha fazla etkili olamamış.¹⁵ Alman edebiyat tarihçilerine göre, dünya Mevlana kadar sevimli, ondan daha çok sevilesi bir mistiği görmemiştir. 20 sene sonra 1842’de Mesnevi’nin bütününün kısaltılmış bir tercümesi iyi bir tefsir ile İngiltere’de Edward Henry Whinfield (doğ. 1836) tarafından yapılmış.¹⁶

Hindistan ve Doğu sömürgelerindeki İngiliz ordusu elemanlarına Farsça dersler verildiği, İngiliz askerlerinden birçoğunun Farsça çalışmalar ve tercümelemler yaptığı biliniyor, bunların arasından ilim adamları çıkmış ve

15 Rückert’in *Kuran-ı Kerim*’den seçme ayetler tercümesi de bulunuyor ve o da diğer tercümelemler tarafından aşlamamış olarak kabul ediliyor: Der Koran, 2. ve değiştirilmemiş baskı, Ergon Verlag, Würzburg 1996.

16 Annemarie Schimmel, Garbın Mevlana Görüşü, 13.XI.1954’de Konya’da yapılan Mevlana İhtifalinde verilmiş konferansın metni, *Aşk, Mevlana, Mistisizm* içinde, İstanbul 2002

meşhur olmuşlar. Onlardan biri olan Edward Granville Browne (öl. 1926) dört ciltlik büyük *A Literary of Persian (İran Edebiyatı)* eserinde Mevlana için “Şüphesiz İran’ın çıkardığı en üstün sofi şairdir, Mesnevi’si bütün zamanların en iyi şiiri olmayı hak etmektedir” diye yazmış. Kendisinin Reynold Alleine Nicholson (1868-1945) ve Bediuzzaman Firuzanfer (öl. 1970) gibi bu alanın önde gelen kişilerine katkıları olmuş. İngiliz müsteşiriki Nicholson hayatını Mevlana’ya adanmış farklı bir kişilik, akademisyen bir aileden geliyor ve daha 30 yaşında iken büyük aşkı Mevlana’nın *Divan-ı Şems-i Tebrizi*’sinden seçmeler yayınlıyor. Bu onun asistanlık tezidir. Kendisi seyahati sevmiyor, Arapça ve Farsçanın konuşulduğu ülkelerde hiç bulunmamış, buna rağmen onun yapmış olduğu çalışmalar günümüze kadar aşılamamış durumda. Nicholson’dan sonra talebesi Arberry, hocasının çalışmalarını devam ettirmiş, Mevlana’nın rubailerinden serbest ve lirik pek çok tercüme yayınlamış. Nicholson’un ve ardıllarının yayınları, bir makaleyi dolduracak hacimde ve böyle bir makale yayınlanmış bulunuyor.¹⁷

Bilimsel çalışmaların yanı sıra popüler *Mesnevi* uyarlamaları yapan şairler de çıkmış. Bunlar bilimsel çalışmalardan ilham alınarak yapılmış bilimsel olmayan güncelleştirmeler, fakat bütün hatalarına rağmen Mevlana sevgisini yaymakta çok başarılı oluyorlar. Onlar sayesinde Mevlana günümüzde özellikle Amerika’da en popüler şairlerden olma özelliğini kazanmış. Bu eserler Avrupa’da da en çok satanlar sırasında yer alıyor.

Schimmel, 1954 yılında yapılan Mevlana İhtifalinde vermiş olduğu konferansında Mevlana’nın kendi hayatını etkileyişini de anlatmıştır. Kendisi o sıralarda Türkiye’de, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Kürsüsü başkanıdır, Mevlana aşkı ile tanınır, her vesile ile Mevlana’dan söz eder. O, Mevlana ve Türkiye ile bağını hayatının sonuna kadar hiç gevşetmemiş, muhtelif vesilelerle gelmiş gitmiş, konferanslar vermiş, üç yıl önce (2002) ölünceye kadar İslam hakkında olumlu açıklamalarını sürdürmüştür. Diyor ki:

“İnsanın hayatında unutulmaz, bütün hayatını değiştiren anlar vardır. O anlarda insan, ulûhiyetin yakınlığını duyar, semavi bir vecd içinde titreyerek gark olur. Böyle bir anı ben, Almanya’da çok genç bir öğrenci iken profesörümün ağzından ilk defa Mesnevi’nin ilk satırlarını dinlediğim zaman yaşamıştım. Bu andan itibaren çoktan takdir ettiğim Mevlana’nın eserinden hiç ayrılmadım. Harbin en feci yangın ve ateş

17 Mevlana Celeleddin’in eserleri üzerine Yapılan İngilizce çalışmalar, Safi Arpaguş, *Tasavvuf Dergisi Mevlana Özel Sayısı*, s. 775-805, Haziran 2005, Ankara 2005.

fırtınalarında şiirleri bana ilahi aşkın alevlerinden bahsettiler. Harpten sonra çektiğimiz tahammül sınırlarını aşan ıstıraplarda yine Mevlana'nın sözleri bana, insanın yalnız ıstırap vasıtasıyla olgunlaşacağını öğretiler. Saadet saatlerinde, aşk rüzgârı estiği zaman bütün tabiatın kozmik ahenkte ezeli ve ebedi ilahi varlık çevresinde dönerek semada bulunduğunu anlatan şiirin beyitlerini zevkle okudum. Ve gittiğim her yerde Mevlana'yı seven, ona hayran olan insanlara rastlamak bana nasip oldu. Büyük mistik şair 150 seneden beri ülkemde tanınmakta idi. Hafız Şirazi ve Ömer Hayyam kadar geniş bir şöhret kazanmamakla beraber ona gösterilen saygı ve sevgi daha derindi."

Schimmel, Hammer tarafından Mevlana'dan yapılmış o eski ve lirik olmayan tercümenin, Farsça bilmeyen bazı Alman şairlerini hala Mevlana'nın ismini taşıyan şiirler yazmaya teşvik etmekte olmasından da hayretle bahsetmiştir. Bunlar arasından bir örnek şahsiyet, birleşme öncesindeki Almanya'nın Rus bölgesinde oturan, 70 yaşındaki şair Hanns Meinke'dir. Meinke'nin Mevlana'ya duyduğu aşk onu öyle mest etmiştir ki, o yaşadığı hayatın karanlıklarında Mevlana'nın zayıf da olsa bir aynası olabilmiş, onun ışığını parlatabilmiştir. Schimmel bu şair ile tanışmasını şöyle anlatmış:

"Soğuk, renksiz bir Ocak günü idi. Dersim'den üşüyerek eve döndüm. Bana küçük bir paket gelmişti. Gönderen Almanya'nın Rus bölgesinde oturan, ismini o güne kadar hiç duymadığım bir adamdı. Paketi açtım, içinde koyu kırmızı renkte ipek ciltli bir kitap vardı. Kitabı açınca hayranlığım arttı. Orta Çağ el yazılarına benzeyen güzel harflerle, sanatkârane bir dibace ile süslenmiş bir eserd. Başlığı "Sımyalı Nikâh" idi. Son sayfadaki ithafa göre şair bu "üç defa yedilik" gazeli kendi el yazısı ile yazmıştı. Şiirlerinin güzelliği beni derhal sardı. Onları okurken kışın soğuk, neşesiz havasını unutuverdim. Şairin, Mevlana'ya âşık olduğunu ima ettiğini kitabına verdiği başlık ile onun hemen her satırından anladım. Gazelin en canlı ve coşkunu mısraını lirizmini ihmal ederek şöyle çevirebiliriz: 'Ey Rumi, şimdi şiir dilinin gül bahçesinde sımyalı bir nikâh ikimizi aşk ateşi ile yakarak birleştirmiştir'. Meinke 1884 yılında doğmuştu, Şark dünyasına gençliğinden beri derin bir muhabbet duymuş, tasavvufun bütün şairlerini, bir de Pakistan'ın uyandırıcısı Muhammet İkbâl'i pek sevmiş, bu sebeple bir ara Farsça öğrenmeye çalışmıştı. Hanns Meinke, Mevlana'nın gazellerinden birçoğunu –eski Almanca tercümelere dayanarak– ateşli gazeller şeklinde taklit etmiş, emsalsiz desenlerle zenginleştirilmiş bir elyazması halinde toplamıştı. O, Katolik Kilisesinin vefalı bir mensubu olduğu halde, dünyanın bütün dinlerinde büyük bir birlik mevcut olduğuna kani idi. Rabbini kendi kalbinde bulduğu için, her şeye şamil olan bir mistik duygusu vardı. Şair yeryüzünde ve göklerde, dünyanın büyük tarihinde ve insanın

küçük hayatında görünen mistik semanın derin manasını da çok iyi kavramıştı. Schimmel Hanıma iki defa, Konya'ya götürmek üzere birer güzel mum göndermişti, Almanya'nın Rus bölgesinin gölgelerinden Mevlana'nın büyük nuruna kavuşacak küçük birer nurdu bunlar."¹⁸

Mevlana, ölümünden 700 yıl sonra bir Fransız bilim kadınına etkiliyor ve onun şahsında çok önemli bir mürit kazanıyor. Edebiyat, felsefe ve tasavvuf konularında tahsil etmiş olan Eva de Vitray-Meyerovitch (1909-), Müslüman olduktan sonraki adı ile Havva Hanım profesördür, Paris Bilimsel Araştırmalar Milli Merkezinde müdürlük yapmaktadır. Eskiden birlikte Sanskritçe öğrendiği Hintli bir Müslüman dostu on beş yıl sonra ziyaretine gelir, uzun uzun konuşurlar, ayrılırlarken dostu ona bir kitap uzatır ve der ki, sizin dini meselelere her zaman ilgi duyduğunuzu biliyorum, şu kitabı bir okuyun, bu bizim büyük üstadımız İkbâl'in önemli bir eseridir. Teşekkür eder ve kitabı masanın üzerine bırakır. İşleri yoğundur, kısa sürede kitabın üzeri evraklarla örtülür. Bir müddet sonra masasını düzeltmeye çalışırken hediye kitap eline gelir, açar, kitap İngilizce yazılmıştır, "İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası" başlığını taşımaktadır. Biraz bakar, elinden bırakamaz, ilk sayfadan itibaren kitap onu sarar, bütün sorularına cevap verildiği hissine kapılır, arzuladığı evrenselliği bulur onda. Vahyin ancak bir tane olabileceği, iki kere ikinin her zaman dört ettiği gibi, ister Azteklerin rakamları ile yazılmış olsun, ister Çin, ister Arap, bütün bu rakamların her zaman her yerde tek ve aynı hakikati ifade ettikleri düşüncesine rastlar o kitapta. Ben daha önce vicdan özgürlüğü, kişisel yorum, bireysel araştırma yolundaydım, bütün bunları bu büyük düşünürde somutlaşmış halde buldum, sanki birden Müslüman oluvermiştim, hem de hiçbir şeyi inkâr etmeden, ne *Tevrat*'i inkâr ediyordum ne de *İncil*'i, diyecektir. Kitabı hemen tercüme eder. O zamana kadar İslam'ın ne olabileceği konusunda pek bir fikri yoktur, bu kitap onu araştırmaya iter. İkbâl'in kitapta sürekli olarak Mevlana diye birisinden söz ettiği dikkatini çeker, ondan aktarılan birkaç beyitle birkaç mısra kendisini büyüler. Böylesine çarpıcı şeyler söyleyen bir zatı yakından tanımak için araştırmaya koyulur. Mevlana ile ilgili yeterli bilgi bulamaz. O zamanlar Kant, Hegel ve başka bir yığın filozof üzerinde ha bire çalışılırdı da Müslüman filozoflar üzerinde çalışılmazdı, diyor. Mevlana'yı anlamak için Farsça öğrenmeye girişir. Çalışma hayatından kopmadan üç sene üniversitenin Şark dilleri bölümüne devam eder, bu dili

18 Annemarie Schimmel, "Garbın Mevlana Görüşü", *Aşk, Mevlana ve Mistisizm* içinde, haz. Senail Özkan, Kırkanbar Kitaplığı, İstanbul 2002.

Farsçadan Fransızcaya tercüme yapacak seviyeye gelinceye kadar çalışıp ilerletir. Mevlana'nın eserlerini okudukça, İslam'ın son Hak Din olduğu kanaati uyanır kendisinde. Kesin kararını vermeden önce kendi dinini yeniden incelemek üzere üç yıl Sorbonne Üniversitesi'nde çok değerli bir profesörün Hristiyanlığın kutsal kitapları üzerine verdiği tefsir derslerine devam eder, fakat durumunda değişme olmaz. Bir defa da baba gibi sevip saydığını söylediği, İslam dinini ve uygarlığını evrensel bir din anlayışı ile incelemiş olan Fransız şarkiyatçı Lois Massignon'a (1883-1962) danışır, onun tavsiye ettiği bir rahiple görüşür, yine tatmin olmaz. İslam'a girmeye karar verir, Yarabbi beni Sana götüreceğiz yolu bana göster, diye dua etmeye başlar. Bir gece rüyasında görür ki, ölmüştür, mezara konmuştur, kabrini seyretmektedir, yaklaşır bakar, mezar taşında "Havva" ismi yazmaktadır. Burası senin mezarın, sen Müslüman olarak öleceksin, diye bir ses gelir kulağına. Böylece altı yıllık araştırma ve tecrübeden sonra kesin kararını verir, Mevlana'nın dinine girer. Havva Hanımın "Duanın Ruhu" isimli küçük bir kitabı var ki, bana göre çağımızın insanı için tam bir ilmihaldir.¹⁹

Mevlana'nın fikirlerinin benzerini zamanımızda işleyenlerden biri de Roger Garaudy'dir. Garaudy, 6. Milli Mevlana Kongresine sunduğu "Mevlana ve Goethe'de İnsan" isimli tebliğinde fikirlerini anlatmıştır. Ona göre "Mevlana ve Goethe, dünyanın bugün bizim yaşadığımızı benzer şekilde bir parçalanıp kutuplaşma dönemini yaşadılar ve onlar bize fırtınalı zamanlarda nasıl yaşamamız gerektiğini öğrettiler. Goethe 24 yaşında yazmaya başlayıp ölümünden birkaç ay önce ancak tamamladığı "Faust"unda, Faust tipli insanın, yani Batı insanının iflasını sergilemişti. XVI. yüzyılın özelliği olarak İngiliz oyun yazarı ve aktörü Marlowe (1564-1493) ilk "Faust"u yazdığı anda insanı, güçlü beyniyle bütün yaratıkların hâkimi ve rabbi olarak göstermişti. Goethe eserinde böyle bir iddianın olası bütün kötü neticelerini sergilemiştir. Onun daha 1773 yılında gördüğü faustyen medeniyetin akıbetini, Faust tipli insanın ahlak çöküntüsünü biz bugün yaşıyoruz. Goethe, paramparça olan Avrupa kâbusundan kurtulmanın yolunu Doğu düşüncesine kaçmakta görmüş, buna "zamanın ilacı" demişti. O, bu ilaçta yaratılışını ve ölümünü müdrük insan tipini, hareket halinde olan bütün varlıklardaki hayatın bütünlüğüne katılan insan tipini keşfetmişti. Goethe'nin bu keşfinde hareket noktası, cinsellik duygusundan aşk duygusuna geçti, bunu Faust-Margarite aşkının örneği ile göstermişti. Bu aşk, sadece insanın başkasına karşı kalbinde duyduğu maddi

19 Eva de Vitray-Meyerovitch, *Duanın Ruhu*, çev. Cemal Aydın, Şule yay. İstanbul 1999; ayrıca aynı yazar, *İslam'ın Gülleryüzü*, çev. Cemal Aydın, Şule yay. İstanbul 1998.

bir eğilim değildi, fakat en küçük bir okyanus dalgasından insanın Allah ile olan en yüce alakasına kadar, her şeye karşı duyulan muhabbetin gücüydü. Bu aşk, dünyaya hayat bahşeden büyük güçtü. Kadın-erkek arasındaki aşk ilahi aşkın müjdecisi ve öncüsüydü. Aşk, göğü ve yıldızları harekete getiren güçtü. Mevlana *Mesnevi*'sinde (V, 3843) aşksız dünya ölü olacaktı, demiştir. Tabiat, arzularımızı tatmin etmek için kendisine hâkim ve malik olduğumuz ölü maddeler değildir. Tabiattaki varlıklar, Allah'ı işaret eden ayetlerdir ve ayetler bizim vakıadan manaya geçmemize ya da Goethe'nin *Kuran*'dan ilham alarak söylediği gibi her lamba ışığında en yüce nurun tecellisini görmemize çağrıda bulunurlar. Garaudy, Doğu ve Batı artık birbirinden ayrılamaz, diyor Goethe'nin tespitini günümüzün trajik problemlerine en güzel çare olarak değerlendiriyor. Garaudy'ye göre bugün Faust tipli insanın fonksiyonu bitmek üzeredir, bugünkü hayatımızın sorunları ne teknik ne ekonomi ne siyasettir, fakat Mevlana'nın ve Goethe'nin de cevaplamaya çalıştığı gibi hayatın yüce anlamını ve amacını izlemeye çağırın din sorunudur. Mevlana'nın 'yeni doğuş', Goethe'nin 'yeni buluş' dediği uyanış, insanların birbirinde dirilişidir. 'Evrensel ben'in 'hakiki ben' olduğunu bilen insanın 'kâmil insan' haline gelişidir. Kâmil insan, bütün tabiatın tekâmülünü ve kendinde şuurlaşan insanlığın ortak tarihini tekrar yaşamayı bilir, kâmil insan tabiat ve beşeriyet ile bir bütün oluşturur. Garaudy'nin tavsiyesi, dünya gemisi batmadan kültürel bir değişimi, "birbirimizde dirilmeyi" bir an önce gerçekleştirmemizdir.²⁰ Bu da Mevlana ve Goethe'nin fikirlerinin birleştirilmesi ve Doğu ile Batının yeni bir diyalogu ile.

Schimmel diyor ki, Hollanda'da, Almanya'da, Fransa'da, İtalya'da Mevlana'yı seven, onun sözlerinden kuvvet alan insanlar çoğalıyor, ona dair kitaplar, tercümelemler elden ele geçmekte. İslam dünyasında Cüneyd, Hallac, İbni Arabî, İbni Farid gibi birçok büyük mutasavvıflar var, pek güzel mistik şiir yazar şairler de yaşamışlardır. Fakat kimse Mevlana'nın garpta kazandığı şöhret ve sevgiyi kazanamamıştır. Bu tesirler nereden geliyor acaba? Ve kendisi bu soruya yine Mevlana'dan alıntı yaparak cevap veriyor, diyor ki: Mevlana birkaç defa kullandığı bir remizde, güneşin şualarını toplayan ve bu suretle güzellik ve kıymet kazanan lal taşından bahsetmektedir. Kendisi de Şems'in aşkı yolu ile ilahi aşkı içine alıp ıstırapların karanlıklarında toplamış ve anlatılmaz güzellikle parlayan bir lal olmuştur, bu suretle ilahi güneşin ışığını ona hayran olanlara saçmaktadır. Fakat o yalnız bu manevi

20 Roger Garaudy, "Mevlana ve Goethe'de İnsan", çev. Abdullah Öztürk, 6. Milli Mevlana Kongresi 24-25 Mayıs, içinde, s. 55, 1992 Konya.

güneşin şualarını değil, bütün dünyevi hadiselerin rengârenk kıvılcımlarını da benimseyip, bize kıymetsiz görünen bu ham maddeyi de esrareniz bir manevi simya vasıtası ile –yani sonsuz ıstırap ve hasret vasıtası ile– altına tebdil etmiştir. Dünyada o zamana kadar mevcut olan dini tasavvurlar, insanların en eski, en iptidai dinlerine ait olan anlamlar, muhtelif dinlerde müşterek olan remizler onun eserinde toplanmış, ahenkli bir bütün haline gelmiştir. Mistikliğin birbirinden farklı olan cereyan ve tasavvurları, şarkın ve garbın mistiklerinde eski ve yeni zamanlarda peyda olan semboller, bütün bu dini dünya Mevlana'nın eserinde ilahi aşkın ateşi ile eritilip birleştirilmiştir. Bunun için her millet, her insan Mevlana'nın eserlerinde kendi vaziyetine, kendi dini ve kültürel seviyesine göre kalbine dokunan sözleri bulmaktadır (*a.g.e.*). Müslüman olmuş bir İngiliz ise şöyle söylüyor:

“Hristiyanlığın bazı unsurlarının İslam ile bir arada bulunması şüphesiz mümkün değildir. Ama bu kültürün oluşmasında yardımcı olan bazı unsurlar İslam'a hayli yakındır. Avrupa kültürü ile İslam'ın genelde bir arada bulunabilmesi gerekir. İngiliz kültürüne sahip olarak aynı zamanda Müslüman olmak bir çatışmaya sebep olmamalıdır. Ben İngiliz olmaktan gurur duyuyorum. Pakistanlı veya başka bir ülkeden da olmak beni Allah'a daha fazla yaklaştırmaz.”²¹

Şimdi Mevlana'nı dünya kültürüne etkisini sağlayan motiflerden birkaçını küçükbaşlıklarla vermek istiyorum:

Mevlana ve Dinler

Meliha Anbarcıoğlu diyor ki, Mevlana bütün dinleri öz gayeleri bakımından bir görmekte, ancak bu dünyada dinlerin birleşemeyeceklerini, çünkü her dinin ayrı bir dileği olduğunu söylemektedir.²² Mevlana çeşitli milletlerden oluşan çevresine hitap ederken, *Kuran*'ın bir ayetinde anlatılmış olan “elestü meclisi” (7Araf 172) örneğini vermiştir. Allah yaratmış olduğu insanların ruhlarına, onların birbirlerinden ayrılmalarından önce topluca hitap etmiş, ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim’ demişti; ruhlar hep birlikte cevap vermişlerdi, ‘Elbette Rabbimizsin’. Mevlana şöyle yorumluyordu ayeti: “Elestü sesini Türk, zenci, Acem ve Arap, kulağa ve dudağa muhtaç olmadan anlamışlardı, hatta Türk, Acem ve zenci şöyle dursun, o sesi dağlar taşlar bile işitmişti” (*Mesnevi* I, 2108–2109). “Hinli, Kıpçak, Rum ülkesinin halkı

21 Ali Köse, “Neden İslam'ı Seçiyorlar”, *II. Uluslar Arası Mevlana Kongresi, 5–6 Mayıs 2003*, s.65, Konya 2004.

22 Meliha Ülker Anbarcıoğlu, *Fihri Mafih Tercümesi ve Önsözü*, M.E. B. İstanbul 1990.

ve Habeş, hepsi de mezarlarında hoş bir halde aynı renktedir” (*Mesnevi VI*, 4709). Mevlana onların hepsine birden “Rum ülkesi halkı” diyordu. Onun 72 milletten olanlar bana gelsin, sözünü kullanmasına kızan bir mutaassıp kişi bir gün öfke ile ziyaretine gelmiş, açmış ağzını yummuş gözünü, hakaret etmiş Mevlana’ya. Mevlana, sözleriniz bitti mi, diye sormuş, bitti, cevabını alınca, artık sizinle de dostum, demiş, siz de gelin! Ona göre nasıl kuruğun şeker gibi tatlanması için güneşe ihtiyacı varsa, dünyayı salkım salkım dolduran acılı ve hoşnutsuz insan kitlelerinin de kıvama ve kemale gelmeleri için ısıtıcı ve hayat verici bir manevi güneşe ihtiyaçları vardır. Adamın içi ısınmış, o da gelir gider olmuş. Mevlana oğluna şöyle nasihatte bulunuyor:

“Bahaeddin, eğer cennette olmak istersen herkesle dost ol, kimseye kin besleme, herkese tevazu göster. Başkalarının önüne geçmek isteme. Mum ve merhem gibi yumuşak tabiatlı ol, iğne gibi batıcı olma. Sana kimseden kötülük gelmemesini istersen kötü şeyler düşünme, kötü şeyler öğrenme.”²³

O sadece insanların değil bütün varlıkların maneviyata ihtiyacı olduğu hakikatini işliyordu gönüllere. Sevgili müridi Çelebi Hüsameddin hastalandığında talebeleri ve dostları ile birlikte ona geçmiş olsuna giderken dar yerde bir köpek çıkmış önlerine. Talebelerinden biri köpeğe vurup kovmuş onu. Mevlana ayıplamış o talebeyi. Ey bihaber, Çelebi’nin mahallesine mensup olan köpeği mi dövüyorsun, demiş.²⁴ Mevlana’nın her dinden, her milletten, her tabakadan insanlardan çok geniş bir muhiti olduğu *Fihri Mafih* kitabında görülür. O, Moğollar hakkında da şöyle söylüyor:

“Moğollar buraya geldiğinde çıplaktı binek hayvanları öküzdü, silahları ağaçtandı, Harzemlilerin zulmüne uğramışlardı, gönülleri kırıldı. Tanrı dualarını kabul etti, kanınları doydu, en güzel Arap atları ve silahlar şimdi ellerindedir. Fakat şimdi kendileri de zulme başladıkları için Tanrı onları yok edecektir.”

Nitekim Moğollar güçlerini kaybettiler ve zaman içinde Müslüman oldular. Bizans’tan onu görmeye gelen rahiplerle sohbet ediyorken şöyle söylüyor: “Ben bir pergelim ki, bir ayağım şeriatıta, diğeri bütün dinlerdedir.” Tebrizli bir tacir iflas edecekken gelmiş Mevlana’ya başvurmuş, ne yapayım diye. Mevlana ona demişti ki, sen Frengistan’da ticaret için bulunurken, bir Hristiyan azizin gönlünü kırmışsın, git onun hatırını al, düzelirsin. Tacir

23 Hüseyin Ayan’ın yorumundan, *Mevlana’nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslar-arası Mevlana Semineri*, s. 78, 1973, Ankara.

24 *A.g.e. s.*, 173 vd

bu zahmete katlanmış, gitmiş, Hristiyan azizi bulmuş, af dilemiş ve işleri düzelmiş. O aziz de gelip Mevlana'yı bulmuş ve ona bağlanmış.²⁵

Mevlevi Şefik Can'a göre²⁶: Mevlana'nın bütün dinlere saygı göstermesi, onun bütün dinleri bir ve eşit gördüğü anlamında değil, bütün dinlerin hakikatinin bir görülmesi anlamındadır. O, *Mesnevi*, C. I, beyit 500'de şöyle der: "Dinler arasındaki ihtilaf ve ayrılık gidiş tarzındadır, ibadet ediş şeklidir, yoksa yolun hakikatinde değil. Bir ayeti delil gösterir: "De ki: İman edenler de etmeyenler de kendilerine uygun düşen bir yolda hareket ederler" (17İsra/84) ve onu şöyle yorumlar: "Cihanda basamak basamak ta göklere kadar yükselen gizli merdivenler vardır. Her topluluğun ayrı bir merdiveni, her gidişin başka bir göğü vardır, Her biri öbürünün halinden habersizdir. Gökler geniş, çok geniş bir ülkedir. Öyle geniş öyle sonsuz ki, ne başı vardır ne sonu". İslam'dan başka dinler Hak din değildir ama Hakkın irade ve takdiri dâhilindedirler. Bu da saygıyı gerektiren bu durumdur Mevlana'ya göre: Sır gözü ile gönül gözü ile mümine de bak, kâfire de bak. Bunların her birinin kendi inançlarınınca Ya Hay, Ya Rabbi feryadından başka bir şey yoktur (*Divan-ı Kebir* 5-2578). Canlar padişahının kulağı gözü pencerededir. Erkek olsun kadın olsun, kimin canı ne istiyor, onu gözetleyip durmaktadır. (Mesnevi I, 1824).

Mevlana ve Sema

İnsanları özellikle Batılıları Mevlana'da en çok celbeden şeylerden biri semadır. Daha önce adı geçen şarkiyatçı Alman şair Rückert en mükemmel tercümelerini semaya ait şiirlerden yapmış. Mevlana'dan önce Cüneyt Bağdadi semanın vecde getirmekteki etkisinden söz ettiği gibi 20. yüzyılın en büyük şairlerinden sayılan Avusturyalı Hugo von Hofmannsthal (1874-1929) semanın fenaya götüren, ihya eden kuvvetinde ilahi aşkın güzel bir sembolünü görmüş. Edebiyatçılar ve din bilginleri, semanın dünyanın en eski dini ayinlerinden olduğunu bildiriyorlar. Hollandalı ilahiyatçı ve dinler tarihçisi Gerardus van der Leeuw (1890-1950), *Dinin Fenomenolojisi* (*Phaenomenologie der Religion*) isimli eserinde dinin kendine özgü doğası olduğunu, psikolojik ya da antropolojik bir yoruma indirgenemeyeceğini, insanda mistik ve mantıksal düşünme biçimlerinin birlikte bulunduğunu ileri sürüyor. Bu açıdan bakınca Mevlana tasavvufun en büyük mümessili sayılıyor, eserleri kaynak oluyor. Sema ve raksın hemen bütün dinlerde özel

25 Ahmet Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri* I, s.94, çev. Tahsin Yazıcı, M.E. B. İstanbul 1964.

26 Yaşayan son Mevlevihan Şefik Can ile Mülakat, Mevlana, "Mesnevi ve Mevlevilik", *Tasavvuf Dergisi Mevlana Özel Sayısı*, s. 823, Ankara 2005.

bir yeri var. Raks bir oyundur şüphesiz, fakat *Kuran*'ın deyişi ile "Dünya hayatı da bir oyundur". Schimmel'in bildirdiğine göre Avrupa'nın bazı yerlerinde hala Paskalya bayramında ve senenin en uzun günü olan 21 Haziranda güneş raksları görülebiliyor. Avustralya kâhinlerinin bazen günlerce süren gayet yorucu yağmur duası raksları görülüyor. Raksların en basit, en çok kullanılan şekli deveran, çünkü daire bir şeyi veya bir insanı ihata etmek suretiyle onun kuvvetinden istifade etmek demek oluyor. Bu anlayışın bir aksi *Eski Ahit* te, Davut hakkında anlatılan hikâyede görülmektedir: "Ve Davut Rabbin önünde bütün gücü ile raks ediyordu" (2.Sam. 6, 14). Metinden anlaşılıyor ki, Davut İsrail'in mukaddes sandığı (Rabbin Sandığı) çevresinde raks ederek onu yeniden kuvvetle doldurmuştur. Eski Hristiyan Kilisesinde Meryem'in ve şehitlerin şerefine raks edilmiş. Fakat resmi kilise bunu hiç tasvip etmemiş, raks aleyhine fermanlar çıkarmış (589 Toledo Konsili Fermanı). Büyük Aziz Hrisostomus, raks nerede ise şeytan oradadır, Allah bize ayaklar vermiş ama onları ayıp ve rezalette kullanalım diye değil, meleklerle beraber raks edelim diye, demiş. İslam'da da raks yapanın kâfirliğine kadar varan fetvalar var (Kemal Paşazade, Çivicizade). Kadızadelilerin ise işi naat okuyan hafızların makamla okumalarını yasaklamaya, Selâtin camilerinin birer minaresini bırakıp diğerlerini yıkmaya kadar vardırıan çabaları da var. İstisna olarak Zembilli Ali Efendi demiş ki, Sofilerin raks diye nitelendirilen hareketleri, her ne kadar benzerlik taşıyorsa da bizatihi raks değildir.²⁷

İslam'da vecde getiren ilk semahane 864 senesinde Bağdat'ta açılmış. Semanın eski tasavvufta oynadığı rol tasavvuf kitaplarında işlenmiş. Hallac Mansur, kelebeğin ışık çevresinde dönmesini, ruhun duyduğu aşkın en isabetli sembolü olarak kullanmış. Mevlana'ya göre her zerre güneş şualarında döndüğü gibi âşık da ilahi güneşin nurunda dönerek yaşar. Sema kalbin gıdasıdır (kut al-kulub), vuslatın sembolüdür (*Mesnevi IV*, 742). Ruh böyle bir vuslata erdiği zaman, her ağacın her çiçeğin raks ettiğine şahit olur (*Mesnevi I*, 1346; III, 69–99, *Divan XXVI*).

Neden semaya rağbet ettiğine şaşıklarını söyleyenlere Mevlana şöyle bir açıklama getirmiş:

"İncelediğim bir fıkıh hükmü, zaruret halinde insanın murdar şeyleri yemesinin caiz olduğunu bildiriyor. Öyle haller vardır ki, açlık ve susuzluğa benzetilebilir ve onlar ancak manevi sema ile birlikte gelen vecd ile doyurulur. Böyle olmasa, harikalar görüldüğü sırada insan mahvolurdu. İşte böyle müthiş bir açlık bize hâkim olmuştur."

27 İsmet Kayaoğlu, II. Uluslararası Mevlana Kongresi içinde, 5–6 Mayıs 2003, Konya 2004.

Bir başka beytinde de Mevlana bu tür faaliyetlere burada, Anadolu'daki arayışlara karşılık teşebbüs etmiştir, diyor ki:

“Biz ilimle uğraşıyorduk, lakin geldiğimiz bu pazarda halkın şiir dilini aradıklarını gördük ve onu kullandık. İnsan bakmalı, bir şehirde ne meta geçiyorsa o maldan alıp satmalıdır. Hatta mal aşağı bir şey bile olsa. Ben ne kadar ilim öğrendim, ne zahmetler çektim, zamanın bilginleri bana gelince anlatayım diye. Hâlbuki Tanrı bütün o bilgileri burada topladı, ta ki ben bu işle uğraşayım. Bizim ülkemiz Türkistan'da şairlik kadar ayıp bir şey yoktu. Orada kalsa idik ders okutmak, kitap yazmakla oranın tabiatına uyardık. Fakat burada şiir söylüyoruz.”²⁸

Mevlana ve Dua

Mevlana'nın dua hakkında söyledikleri Batılıları son derecede etkilemiş. Onun, “Allah, her Ya Rabbi demende, buyur, demem gizlidir, dedi” deyişi, Batılı bilginleri, Hristiyan mistik fikirlerinin bir paralelini gördükleri için, son derecede ilgilendirmiş. Alman ilahiyatçısı Tholuck, Mevlana'dan aldığı bir hikâyeyi mistik duanın en mükemmel ifadesi olarak kullanmış. *Mesnevi*'nin bu meşhur parçasını Tholuck'tan öğrenen bilginler, mistik cereyanlara ait hemen her eserde Mevlana'nın bu sözünü zikretmişler. Türkiye'de Ankara İlahiyat Fakültesi'nde de bir sömestr dersler vermiş olan Dinler Tarihi-Din Felsefesi Profesörü Friedrich Heiler (1892-1967) onu, en ilkelinden mistik olanına dek her türünü incelediği dua hakkındaki meşhur eserinde mistik duanın en güzel örneklerinden biri olarak tavsif etmiştir. Schimmel bildiriyor ki, Heiler hem bunu hem de Rumi'nin başka sözlerini hemen her dersinde, her vaazında zikretmiştir. *Mesnevi*'nin en güzel beyitleri, ruhun ezeli vatanına, yaratılışının müsebbibi olan Allah'a karşı duyduğu hasret ve iştihakı, münacatı ve niyazı ifadelendiriyor. Dünyanın yaratılışından evvel, Cenabı Hak ile müstakbel insanlık arasında “elest sözleşmesi” vardır. İşte dua, bu beraberlikten sonra ayrılığa düşen ruhun, kökünden kesilmiş bir kamış gibi asli vatanını özlemesini, hasretini terennüm ediyor. Duanın şekli bütün dinlerde birbirine benziyor. Müslüman Alman Müslüman Rabia Müller üç dinden seçtiği duaları kitabında toplamış.

Mevlana-Şems-İlahi Aşk

Şems (öl.1247), halk arasında Tanrı'nın sırrı, olgun sözlü, Tanrı'nın ve Dinin Güneşi olarak anılan bir ulu kişi. Bir rivayete göre İsmaili dailerinden Kiya Büzürk Ümid evladından Havend Celaleddin'in çocuğu. Şems'i babası, “Ulum-i İslamiye tahsili için Tebriz'e göndermiş. Bir başka rivayete

28 *Fihri Mafih*, çev. Meliha Ülker Anbarcıoğlu, s. 117 v.d. M.E. B. İstanbul 1990.

göre ise Horasanlı olup ticaret için Tebriz'e gelmiş bir tüccarın oğludur, Tebriz'de doğmuş, çocukluğunda fevkalade güzelliği ile tanınmış, diyar diyar dolaşmış, çeşitli mutasavvıfların hizmetinde bulunmuş bir mübarek kişi. Şeyhlerinden biri Şems'e niçin kendisine verilen mucizevî açılımları (müşahedeleri, fetihleri) arkadaşları gibi nazım ve nesirle ifade etmediğini sorduğunda, kendisinin daha fazla müşahedeye erdiğini, fakat onları izhar edecek kuvvetinin olmadığını söylemiş. Şeyhi duada bulunmuş, Hak sana bir öyle bir dost nasip etsin ki, onları senin adına ifade etsin, hikmet ırmakları onun kalbinden diline aksın, harf ve ses elbisesine girsin ve onlar senin adınla anılsın, demiş. Şems'in Mevlana ile buluşması, şeyhinin bu keramet ve duasına atfedilmiş. Şems kuvvetli bir şahsiyet ve Mevlana ile karşılaşmasından itibaren onun üzerindeki tesirinin büyüklüğü kaynaklarda dikkate değer şekilde anlatılmış bulunuyor. Şems Mevlana'yı, bütün itirazlarına rağmen artık kitap okumaktan men ediyor, semaya rağbet ettiriyor ve semadan vazgeçemez hale getiriyor. Şems'in Mevlana üzerindeki derin etkisi, onu adeta kendine hasretmesi çevrenin düşmanca tutumuna neden oluyor, Şems, bir süre geri Şam'a çekilse de Mevlana peşini bırakmıyor, oğlu Sultan Veled'i bir heyetle onu getirmeye gönderiyor, onu manevi kızı Kimya ile de evlendiriyor. Fakat barış uzun sürmüyor, hem aile hem çevre Şems'i hazmedemiyor, Şems ortadan kaldırılıyor veya kendini kaybettiriyor. Mevlana yollara düşüyor, onu her yerde pek çok aradı ise de bulamıyor. Konya'ya dönüyor, coşkun bir aşk ve yüksek ilahi ilhamla Şems-i Tebrizi'nin maneviyetine atfettiği *Divan-ı Şems* isimli eseri meydana getiriyor, bunu diğer eserleri izliyor. Ahmet Eflaki (s. 48) Mevlana'nın şu sözünü nakleder: "Eğer Büyük Mevlana –babası– birkaç yıl daha hayatta kalsaydı, ben Şems-i Tebrizi'ye muhtaç olmayacaktım." Mevlana babası vefat ettiğinde kendisini daha onun yerine geçmeye hazır hissetmediği için uzun süre acı çekmiş, kendine gelememişti. Bir yıl sonra babasının müridi Burhanettin'in gelmesi ile rahatlamış, tahsiline devam etmişti. Mevlana'nın arayışı bitecek gibi olmamış hiçbir zaman, kendini şeyh olarak görmemiş. Burhanettin'in vefatından da çok etkilenmiş. Şems ona sanki hep eksikliğini duyduğu, beklediği bir dostluğu sağlamış, yalnızlığını gidermiş, tamamlanmasını sağlamış. İlahi aşk onun yolu ile Mevlana'da olgunlaşmış.

Musikideki Etkisi

Semih Sergen, Polonya'nın büyük bestecisi Karol Szymanowky'nin (1882-1937) Mevlana'nın bir gazeli üzerine III. Senfonisini bestelemiş olduğunu anlatıyor. Felsefe ve edebiyatla yakın ilgisi onu çağının en ünlü kişilerinden biri haline getirmiş. Kuzey Afrika'yı gezdikten sonra Doğu kültürünü de

tanımış ve ondan da etkilenmiş. Mevlana'yı Almanca çevirilerinden okumuş ve onun bir şiirini korolu senfoni olarak bestelemiş. "Gecenin Şarkısı" adını verdiği bu gazeli bestelerken Doğu müziğinin değil tamamen kendi müziğinin dilini kullanmış. Bir gecenin yalnızlığında evrenin enginliği içinde Tanrı'yı bulmanın ve onunla özdeşleşmenin heyecanını notalara geçirdiği bu senfoni ilk defa 1922 yılında Boston Senfoni Orkestrası ile seslendirilmiş, 1924'de de Londra'da. Sonra da dünyanın önde gelen ülkelerindeki senfoni orkestralarının repertuarına girmiş. Bizde ise ilk defa 1990 yılında icra edilmiş. Müzikologlar besteye kaynak olan şiirin ünlü bir Acem şairine ait olduğunun söylenmesine üzüyor Semih Sergen, Mevlana'nın özbeöz Türk olduğunu söylüyor. Fakat güçleri kendi sınırlarını aşacak büyüklükteki insanlar bütün dünyanın ortak malıdır ve onların eserleri yeni eserlerin ortaya çıkmasında ana kaynak olacaktır. Ayrıca Selçuklu ve Osmanlı çok kültürlü Türk devletleridir ve onların sınırları içinde yetişmiş insanlar o kültürün insanlarıdır. Gecenin Şarkısının ilk kıtası Mehmet Önder'in dilinden şöyle²⁹:

GEÇENİN ŞARKISI

Konuğuz sana ey dost, gel uyuma bu gece
Hastayız can evinden, kal bizimle bu gece.
Bu gece çözülsün sır, bu gece haram uyku.
Kaldır perdeyi gözden, bu gece gerçeği bul.

Sonuç

Türk kültürünün dünya kültürlerine etkisini araştırdığım bu tebliğim sırasında hep şunu düşündüm ki, biz Mevlana'dan bugün de yeterince faydalanmalıyız. Kendi kendimizi, değerlerimizi yeniden keşfetmeli, onlara dayanmalı, onları yeniden yaratmanın ihya etmenin gereğini yapmalıyız. Bir zamanlar bu toprakların bir Mevlana yetiştirmiş olması ve onun dünya kültürünü etkilemiş ve etkilemekte olması elbette övünmekte haklı olduğumuz bir olgudur. Fakat bunun yanı sıra bugün ne yapmamız gerektiğini düşünmemiz ve yeni Mevlanalar için ortam yaratmamız da çok gereklidir.

Kaynaklar

Ahmet Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri* I, s.94, çev. Tahsin Yazıcı, M.E. B. İstanbul 1964.
Anbarcıoğlu, Meliha Ülker, *Fihri Mafih Tercümesi ve Önsözü*, M.E. B. İstanbul 1990.

29 Semih Sergen, "Karol Szymanowky'nin Mevlana Senfonisi", 5. Milli Mevlana Kongresi 3-4 Mayıs 1991, s. 13, Konya 1992.

- Araz, Nezihe, "Mevlana'da Her Şey İnsan İçin", *5. Milli Mevlana Kongresi*, s. 41, 3-4 Mayıs 1991 Konya.
- Arpaguş, Safi, *Tasavvuf Dergisi Mevlana Özel Sayısı*, s. 775-805, Haziran 2005, Ankara 2005.
- N. A. Baloch, "Mesnevi'nin Hint Yarınmasında Kaydettiği Gelişmeler- Mevlana ve Yaşama Sevinci-" *Uluslar Arası Üçüncü Mevlana Semineri-* içinde, s. 279-299, haz. Fevzi Halıcı, 1978 Konya.
- Eva de Vitray-Meyerovitch, *Duanın Ruhu*, çev. Cemal Aydın, Şule yay. İstanbul 1999.
- Eva de Vitray-Meyerovitch, *İslam'ın Güler yüzü*, çev. Cemal Aydın, Şule yay. İstanbul 1998.
- Fürüzanfer, B., *Mevlana Celaleddin*, çev. Feridun Nafiz Uzluk, M.E. B. İstanbul 1963.
- Garaudy, Roger, "Mevlana ve Goethe'de İnsan", çev. Abdullah Öztürk, *6. Milli Mevlana Kongresi 24-25 Mayıs*, içinde, s. 55, 1992 Konya.
- Kayaoğlu, İsmet, *II. Uluslar Arası Mevlana Kongresi* içinde, 5-6 Mayıs 2003, Konya 2004.
- Köprülü, Fuat, *İlk Mutasavvıflar*, s.21 v.d. DİB yay. Ankara 1991.
- Köse, Ali, "Neden İslam'ı Seçiyorlar", *II. Uluslar Arası Mevlana Kongresi, 5-6 Mayıs 2003*, s.65, Konya 2004.
- Mughu, Yakub, "Mevlana ve İkbal, Mevlana ve Yaşama Sevinci", *Uluslar Arası Üçüncü Mevlana Semineri* içinde, s. 237-243, haz. Fevzi Halıcı, 1978 Konya.
- Ocak, A. Yaşar, *II. Uluslar Arası Mevlana Kongresi*, 5-6 Mayıs 2003, s.25, Konya 2004.
- Önder, Mehmet, "Molla Cami'de Mevlana Hayranlığı", *6. Milli Mevlana Kongresi* içinde s. 75, 24-25 Mayıs 1992 Konya.
- Özönder, Hasan, *II. Milletler arası Mevlana Kongresi* içinde, s. 99, 175, 1990 Konya.
- Schimmel, Annemarie, *Dinler Tarihine Giriş*, A. Ü. İlahiyat Fakültesi yay. Ankara 1955.
- Schimmel, Annemarie, *Aşk Mevlana ve Mistisizm*, (haz. Senail Özkan), Kırkambar Kitaplığı, s. 117-122, 2002.
- Schimmel, Annemarie, Garbın Mevlana Görüşü, 13.XI.1954'de Konya'da yapılan Mevlana İhtifalinde verilmiş konferansın metni, *Aşk, Mevlana, Mistisizm* içinde, İstanbul 2002.
- Schimmel, Annemarie, "Garbın Mevlana Görüşü", *Aşk, Mevlana ve Mistisizm* içinde, haz. Senail Özkan, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2002.
- Sergen, Semih, "Karol Szymanowky'nin Mevlana Senfonisi", *5. Milli Mevlana Kongresi 3-4 Mayıs 1991*, s. 13, Konya 1992.
- Ülken, H. Ziya, *Mevlana ve Yetiştirdiği Ortam, Mevlana'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslar-arası Mevlana Semineri*, s. 266-258, 1973 Ankara.
- Yeniterzi, Emine, "Mevlana'nın Gayrimüslimlerle Diyalogu", *III. Uluslar Arası Mevlana Kongresi* içinde, s. 161-167, Konya 2004.